

Marics Krisztina

Gondolatok az esszé- és kritikairásról

Amikor elkezdem munkámat, egy pillanatra különös érzés fog el. A problémafelvetés nem mindennapi: írás az írásról. Eszembe jut róla egy párhuzam, az egyik nemrég látott álmom.

Mostanában az iskolakezdés miatt a megszokottnál később kerültem ágyba, ezért megesett, hogy az éjszakai pihenést napközben kellett pótolnom. Azonban a nappali sürgés-forgás kintről beszűrődő zajai miatt sokáig ébren voltam a sötét szobámban. Majd egy óráig nyugtalanul forgolódtam, és azt hittem, már nem is fogok tudni aludni a következő óráig, mígnem egyszer csak felpattantak a szemhéjaim az ébresztőóra csörgésére, és rájöttem, hogy az egész huzavonát csak álmodtam. Valamiféle jótékony tréfát űzött velem a tudatalattim, úgymond álom volt az álomban.

Nos, a jelenlegi szituáció is hasonló: gondolatok az esszé- és kritikairásról. Írás az írásról. Messziről nézve, az irodalom tengerén e két kis sziget egymáshoz igen csak közel álló, mégis élesen elkülönülő. Egy hajóval közelítem őket, ezért döntennem kell, hogy előbb melyik partjára kössek ki, melyiket vegyem szemügyre.

Az Esszé-szigetcsoport nagyon tagolt és hívogató. Teli buja vadonnal és ismeretlen, egzotikus virágokkal: teli egyéniséggel. Fölötte egy kis köd, eszményi borongás, lappangó titkok. Ilyennek látom.

A Kritika szigete kissé szigorúbb arculatú. Partvonala lankás, de belül magas hegyek és vulkánok emelkednek égbe.

Takáts József szerint a kritika célja a „pallérozódás” indítása az ember lelkében, és – rajta keresztül – a társadalomban. Ennek a működési mechanizmusa tulajdonképpen ugyanaz, mint az aktív tűzhányók felszíninformáló tevékenysége. Ha kitör egy vulkán, az bizonyára átrajzolja majd nem az egész sziget arculatát, és akkor már meg is történt a tájon a „pallérozódás”, mely első ránézésre pusztítónak tűnik, de felfogható megtisztulásnak is, mely a régi, az elavult elsöprője az újdonság, a változás, a haladás, a fejlődés érdekében.

Szemügyre véve az irodalom eme két szigetét, az Esszét és Kritikát, először inkább az Esszé partjait célozom. Valamiért testhezállobbnak érzem, ami kicsit azt jelenti, hogy szimpatikusabbnak, de még inkább azt, hogy a lelki alkatomhoz jobban megfelelőknek.

Talán azért, mert én is írok esszéket. Legalábbis, ha Montaigne és Bacon, az esszéírás ősatyjai után nem hivatkozok ez a kijelentés. Szeretek az olvasmányaim után lejegyezni személyes élményeimet, hogy kinek adtam igazat egy regény cselekménye során, és miért, vagy egyszerűen csak benyomásokat rögzíték, melyekből

aztán új távlatok nyílnak, más gondolati perspektívák. Ezek a töredékek az olvasó „fotóalbumai”. Az olvasási élmények idővel elhalványulnak, hiába hisszük, hogy örökké emlékezni fogunk rájuk. Megmaradhat egy benyomás, ami egykor még nagyon intenzíven élt bennünk, de évek múltán már nyomába sincsen az akkori élménynek. Ám ha visszaolvassuk a regény vagy más irodalmi mű után készített meditációinkat, talán reprezentálható az emléknymat, és több régi gondolatot visszaenged a szürkeállomány. Mintha csak egy fotóalbumot nézegetnénk.

Véleményem szerint az esszé, könnyed műfaj, de valahol kényes is. Kell hozzá egyfajta különleges hozzávaló, mint a legjobb receptekhez. Egy múltó kép, filozófia, mely csak az adott pillanatban él, és virágzik, de abban a másodpercben mégis örök érvényűnek tűnik. Ha hiányzik belőle ez a bizonyos kellék, akkor a termék ízetlen lesz, vagy legalábbis nem esszé lesz, hanem tanulmány, értekezés, vagy újságtárca, ilyesmi.

Az Esszé szigete ugyanis nem a tudós fellegvára, nem is erre „találták ki”. Inkább csöndes elvonulásra, kellemes, termékeny, gondolkodó magányra, ahol nincsenek kötött szabályok, és korlátok, ahol szabadon elmélkedni lehet. Ahol minden üzen valamit a lelkes megfigyelőnek.

Egy levél esésében itt az univerzum üzenete van kódolva, a madár röptéből pedig a létezés titka énekel, csak mi épp nem értjük ezt a nyelvet, vagy ha értettük is valamikor, akkor már elfelejtettük.

Montaigne és Bacon nevét már említettem. Az irodalomtörténet úgy tartja, hogy ők ketten e sziget *felfedezői*. Franciaul az „*essai*” próbát, kísérletet jelent. Montaigne, e hon fia ilyen címet adott elmélkedéseinek, melyeket egy kastély toronyszobájában írt a világról és önmagáról olvasóélményei alapján.

Angol nyelven az „*essay*” szintén próba, minta. Bacon töredékszerű írásait neveztek így, melyek szintén a közlés vágyából, egy elhallgatni nem tudott gondolat szenvedélyes röptéből, kifejezésre juttatása céljából születtek.

Különös, hogy az Esszé szigetéről a Kritika földje milyen ridegnek, tárgyilagosnak, élnetlennak tűnik. Egy olyan világnak, ahol folyton-folyvást komoly és szigorú dolgok történnek, és ahol az élet csöppet sem a játékról, a meditációról szól, hanem a kemény munkáról.

Észreveszek egy kis hidat, mely átvezet a Kritika szigetére. Ingatag és vékony. Szívesen maradnék még az incselkedő titkok földjén, de megszólít a felfedezés vágya, és megpróbálok átmászni. Kezdetben olyan lépkedni rajta, mint szertornaedzéseken a gerendán. Alatta háborog a tenger, és ez igencsak ijesztő. Ha leesnék, elnyelne az irodalom tengere.

Ez a híd a megértés. De ahogy távolodok az Esszé partjaitól, és közeledek a Kritikához, egyre biztonságosabb a híd. Érdekes következtetéseket fogalmazok magamban.

Míg az esszében csak érzékelhető, vélhető a megértés (bizonytalan, akár a híd az első lépéseknél), addig a kritikában szilárd, úgymond elvárás. Míg a jó esszé, mintha csak sugallná, illatozná a megértést, addig a jó kritika nem bújtatja érzéki fátylak mögé, hanem megköveteli.

Átértem a hídon. A Kritika szigetén vagyok. Ha őszinte akarok lenni, az Esszé sokkal „paradicsomibb”.

Igaz, létezik egy bizonyos határmezsgye, melyen belül még mindenki számára élhető ez a hely. Szaknyelvi berkekben ezt úgy mondják, *immanens kritika*, és olyan kevésbé szerencsés jelzőkkel illetik, hogy „a művész ideálja” vagy „félkritika”, mivel sajnos nem tölti be a kritikaírás valódi funkcióját. Ahhoz képest ugyanis túl elnéző, és túlzottan humánus módszereket alkalmaz.

A lényeg itt a vulkánok területén van, a sziget belsejében. Mert az igazi kritika nem fél a robbanástól sem. Sőt, a pusztítástól sem. Óvatosan lépkedek e tájon, nehogy kiessen a zsebemből valami szívemhez közel álló írásom, mert akkor az rögtön ítélőszék elé kerül.

A kritikusok jóformán az irodalmi élet bírái, (ennek kapcsán az élet bírái is), s mint olyanok, készek akár haszontalannak titulálni egy adott alkotást. Nem mintha rossz szándék vezérelné őket, és nem mintha nem lennének érzékenyek! Úgy kell őket elképzelni, mint egy többre hivatott bírát, aki egy egész közösség lelkével érez, és több ezer szükségletet egyesítve alakítja ki saját nézőpontját, mindig azt véve mércéül, amire a legnagyobb a közigeny. Ennek tükrében bírál és értékkel. Olyan dolgokat keres, melyeket építőkként használhat egy embercsoport fejlődéséhez, egy helyes világrend vagy morál kialakításához.

Az elhivatott kritikus ezért kegyetlennek tűnhet az alkotóművész szemében, ha szellemi termékét haszontalannak vagy netán helytelennek titulálja, de akkor szakmájában vétene hibát, és ellent mondana saját magának, ha a szerinte rossz irodalmi művet jó színben tüntetné fel, vagy elhallgatná a véleményét, mert ekkor a társadalommal bána felelőtlenül. Épp ezért a jó kritikusnak egy szilárd és stabil értékrenddel kell rendelkeznie, és határozott kiállással! A kritikus, mindig talál valami kivetnivalót. Észreveszi egy társadalom „hibáit”, és meg akarja törni az emberiség előtt a változás helyes útját. Tudja, hogy milyen irányba szeretne elindulni, de nem szabad bigottul ragaszkodnia egyik elképzeléséhez se, mert az erőszakossá teheti. És mindez nem elég, hiszen ahhoz, hogy nézeteit hirdetni, alátámasztani is tudja, fel kell ismernie az irodalmi művekben az ideális mondanivalót, tehát értelmező, mélyre látó olvasónak is kell lennie!

Itt pedig röviden visszakanyarodnék a fentiekben már említett „pallérozódáshoz”.

Ha voltak életünk során olyan irodalmi művek, melyek akkora hatást gyakoroltak ránk, hogy beleépültek életünk menetébe, vagy megváltoztattak szokása-

inkat, esetleg formálták erkölcsi fogalmainkat és ízlésünket, akkor már nem is kell hosszabb magyarázatokba bonyolódunk. A kritikus ezeket a műveket keresi, mert segítségükkel érvényesíteni tudja saját igazát, amennyiben megleti azt egy bizonyos írásban.

Leülök egy kőre, és szétnézek ezen a felelősségteljes, harcos szigeten. Összképe, hangulata olyan, mint a felnőttek világa. Atmoszférájában ott van az önérvényesítés kapkodó nesze, az élet küzdelme, a helyes út keresésének sürgető nyugtalansága. Innen, az Esszé szigete gyermeki, álomszerű, de kissé szirupos, és kissé haszontalan ejtőzés. Még műfajnak se igazán mondható, csak valamiféle kezdeménynek, kis hajtásnak, mely egyszer talán hasznos lesz, és kivirágzik.

A megértés hídja felé veszem az utamat. Ott szeretnék még kissé elnyújtózni, és lezárni a kalandozásom útinaplóját. Éppen ott, ahol a híd már kezd vékonyodni, és inogni. Nem mindig jó a túlzott biztonság...

Újra hallom a tenger morajlását, az irodalom szívverését. Úgy fekszem le, hogy a fejem az Esszé világa felé legyen, mert ez így megnyugtatóbb. „*Csodállak, ám de nem szeretlek*”-érzésekkel búcsúzok a kritikairás szigetétől, és a hazaérkezés mámoros örömeivel hajtom a fejemet az esszék felé. Jó így. Alattam az irodalom tengere sóhajtozik, felettem a kék ég mosolyog.

Itt, a megértés hídján, mely összeköti az Esszét és a Kritikát, intenzíven érezni a két világ termékeny összjátékát. A jó esszéista formába önti a közösség lelkében némán heverő alaktalant, a jó kritikus pedig felismeri azt, és közkinccsé teszi. Érdekes, hogy mindkettő egy előzményre, egy már meglévő műre építkezik, de éppen ezért éltetői, szimbiontái annak. Ekképp pedig gazdagítják, és színesítik az irodalom szövetét, újraformálnak, újraértelmeznek, és új távlatokat nyitnak.

Lassan felnyitom a szememet képzelt utazásomból. Állítólag létezik tudatos álmodás. Nyáron olvastam róla egy pszichológiai szakkönyvben, és nagy hatást gyakorolt rám. Az a célja, hogy segítségével kommunikálni tudjunk a tudatalattinkal. Elősegítő gyakorlat, ha alkalomadtán merész színekbe mártjuk a képzeletünk ecsetét, és csukott szemmel megfestjük a végtelen vásznait, tehát „képiesítünk”. (Álomkutatók szerint az álmaink se teszik másképp, mint képiesítik, szimbólumokba tömörítik érzéseinket, titkos vágynkat, félelmeinket.)

Így született az én művem is, (utazásom) az Esszé és a Kritika szigetéről. Inkább esszé, mint kritika, ahogy én is inkább esszéista lennék, mint kritikus.

Útinaplómat pedig le is zárnám, egy idézettel búcsúzva:

„Az esszé: kaland, a lélek kalandja.” – Gyergyai Albert után, szabadon.